

УДК 92 (Крижанівський В. І.) (0:59)

ВАЛЕНТИН КРИЖАНІВСЬКИЙ (1938–2008) — ДОСЛІДНИК ТЕРІОФАУНИ УКРАЇНИ

Ігор ЗАГОРОДНЮК, Олена ГОДЛЕВСЬКА, Вілена БОЯРЧУК

Валентин Крижанівський (1938–2008) — дослідник теріофауни України. — І. Загороднюк¹, О. Годлевська², В. Боярчук². — Нарис про одного з провідних фахівців у галузі вивчення мисливських звірів та охорони фауни, члена Ради Українського теріологічного товариства В. І. Крижанівського — автора близько 110 наукових праць, у тім числі низки нарисів до Червоної книги України і статей у провідних зоологічних виданнях України, Програми «Фауна» для Чорнобильської Зони та Плану дій щодо збереження зубра в Україні.

Ключові слова: історія науки, зоологія, теріологія, наукова творчість, спогади, Україна.

Адреса: ¹Луганський національний університет; Абон. скр. 48, Луганськ–11, 91011, Україна; ²Інститут зоології НАН України, вул. Хмельницького, 15, Київ, 01601, Україна. E-mail: zoozag@ukr.net; lgodlevska@gmail.com.

Valentyn Kryzhanivsky (1938–2008) as investigator of mammal fauna of Ukraine. — I. Zagorodniuk¹, O. Godlevska², V. Bojarchuk². — Sketch about one of the leading specialists in the field of hunting fauna investigations and fauna protection, member of the Council of Ukrainian Theriological Society, the author of more than 110 scientific articles, among which there are several essays for the Red Data Book of Ukraine, articles in leading zoological issues of Ukraine, Program «Fauna» for Chornobyl Exclusive Zone, and Action Plan for protection of the European Bison in Ukraine.

Keywords: history of science, zoology, theriology, scientific work, memoir, Ukraine.

Address: ¹Luhansk National University; P. O. Box 48, Luhansk–11, 91011, Ukraine; ²Institute of zoology NASU, 15 Bohdan Khmelnytsky str., Kyiv, 01601, Ukraine. E-mail: zoozag@ukr.net; lgodlevska@gmail.com.

Виповнився рік відтоді, як пішов з життя відомий в Україні зоолог, один з провідних фахівців у галузі вивчення мисливських звірів та охорони фауни, автор близько 110 наукових праць, кандидат біологічних наук, член Ради Українського теріологічного товариства НАН України Валентин Іванович Крижанівський. Людина непересічна і разом з тим скромна, людина, що мислила філософськими категоріями, особистість.

Валентин Крижанівський народився 15 липня 1938 року у Києві. Його дитячі роки пройшли у Києві та Чорнобилі, у материних батьків. 1945 року, у перший повоєнний рік він пішов до школи (Київська с/ш № 139), яку закінчив 1955 р. із золотою медаллю. Того ж року 18-річний юнак стає студентом біологічного факультету Київського державного університету імені Т. Шевченка. Його спеціалізація проходила на кафедрі зоології, і 1960 р. Валентин Іванович отримав диплом з відзнакою про вищу освіту та рекомендацію кафедри для подальшого навчання в аспірантурі.

Того ж 1960 року Валентина Івановича зараховано до аспірантури при Інституті зоології АН України, яку він проходив у Відділі хребетних тварин під керівництвом професора Михайла Анатолійовича Воїнственського протягом 1960–1963 років. Відразу по закінченні аспірантури (1963) його зарахували до штатних співробітників

інституту на посаду молодшого наукового співробітника. За півтора роки (1965) на спеціалізованій раді при Інституті зоології Валентин Іванович захистив дисертацію «Благородний олень і сарна в Україні, їх екологія і перспективи господарського використання» і здобув науковий ступінь кандидата біологічних наук. Врешті, вся подальша наукова доля дослідника виявилася пов'язаною з цією академічною установою.

Молодий і перспективний дослідник відразу після захисту дисертації був залучений до виконання наукових тем Інституту. Протягом 1964–1968 рр. він був виконавцем теми Відділу фауни і систематики хребетних «Мінливості еколого-фізіологічних і морфологічних особливостей хребетних і початкові етапи їх формування». Його розділ мав назву «Еколого-фізіологічні особливості різних популяцій вивірок фауни України», і цей інтерес мав продовження щонайменше до кінця 1980-х років. Вивірці, її мінливості присвячено кілька статей Валентина Івановича, опублікованих упродовж 1967–1977 років¹.

¹ Нам відомо також про два рукописи, дотепер не надруковані:
● Крыжановский В. И. Эколого-физиологические особенности различных популяций белок фауны Украины. – 1966. – 50 с.
● Крыжановский В. И. Особенности окраски некоторых форм белки обыкновенной. – 1970. – 87 с.

Валентин Крижанівський під час міжнародної експедиції «Блакитний Дунай» (вересень 1990 р.). Світлина з архіву Вілени Боярчук.

Його цікавить не лише екологія окремих видів, він починає роботу над вивченням ресурсів мисливської фауни і розробки наукових засад ведення мисливського господарства. 1973 року Валентина Івановича обрали на посаду старшого наукового співробітника, і він розпочав одну з ключових власних наукових тем, за якою був призначений відповідальним виконавцем (1973–1977), а насправді не залишав до неї інтерес усе подальше наукове життя: «Фауна, екологія і господарське значення копитних України».

У цей період він бере участь у низці експедиційних досліджень у Карпатах і Закарпатті, Поліссі, степовій зоні і в Криму, де розвиває дослідження за своєю основною науковою тематикою. Окрім того, він бере активну участь в експедиціях Інституту зоології до Забайкалля, Середньої Азії, Монголії. У нього з'являються перші учні, значно розширюються дослідницькі інтереси. В цей час він посідає почесну посаду голови Секції охорони і збагачення тваринного світу Українського товариства охорони природи.

1975 року Валентина Івановича призначають завідувачем Лабораторії екології і раціонального використання мисливських тварин. На цій посаді він пробув до 1989 року. В цей період вчений веде активні дослідження мисливських видів ратичних, працює над обґрунтуванням доцільності створення нових заповідних об'єктів, вивчає зміни фауни (у тім числі внаслідок розвитку меліорації) та питання акліматизації нових видів.

Його цікавлять питання не тільки раціонального використання, але й охорони фауни. Поштовхом до цього стало започаткування видання «Чер-

вона книга України», до підготовки якого залучили і Валентина Івановича. Загалом до першого видання «Червоної книги» ним підготовлено 18 нарисів про рідкісних ссавців. 1988 року за редакцією Костянтина Ситника видається книга «Редкие и исчезающие растения и животные Украины», в якому Валентин Іванович спільно з Олександром Корнєєвим представив розгорнутий нарис про всіх рідкісних ссавців України, насичений кадастровою інформацією і детальними мапами поширення видів. Широка ерудиція дослідника стала важливою при підготовці «Української радянської енциклопедії», для якої Валентин Іванович підготував 9 статей.

З 1986 року, відразу після аварії на Чорнобильській АЕС, Валентин Іванович разом із колективом керованої ним Лабораторії активно включається у вивчення наслідків аварії і впливу радіаційного забруднення на мисливські види тварин. З 1988 по 1996 рік, тобто у подальші майже 10 років більшість його праць була присвячена вивченню цієї тематики, включаючи оцінки дозових навантажень на тварин, вторинні sukcesії в Зоні, а у подальшому – важливість управління процесами відновлення фауни на звільнених від інтенсивної господарської діяльності територіях. У цей час значну частину свого натхнення Валентин Іванович приділяє розробці і виконанню програми «Фауна», затвердженої 2000 року¹. З його ініціативи і за особистої участі на території Зони була створена єдина в Україні (і Європі загалом) вільна популяція рідкісного виду ссавців світової фауни – коня Пржевальського.

Цей період досліджень був чи не найпотужнішим: це і нова проблематика, мало висвітлена в літературі, і нові наукові розробки, пов'язані з вивченням фауни в екстремальних умовах (не тільки для фауни, а й для дослідників), і нові концепції, пов'язані з тематикою відновлення вихідної структури фауністичних угруповань.

1989 року Валентина Івановича призначають виконуючим обов'язки завідувача Відділу фауни і систематики хребетних, одного з найпотужніших за творчим потенціалом. При відділі діяли Лабораторія екології і раціонального використання мисливських тварин, Український центр кільцювання птахів та Азово-Чорноморська орнітологічна станція (міжвідомчий підрозділ спільно з Мелітопольським педагогічним університетом).

У цьому відділі в різний час разом із Валентином Івановичем працювали такі відомі зоологи, як Михайло Воїнственський, Іван Сокур, Микола Щербак, Василь Абеленцев, Юрій Мовчан, Всеволод Жежерін, Олександр Гізенко, Анатолій Федоренко, Інна Рогатко, Олександр Петрусенко,

¹ Повна її назва – «Програма відновлення первинного фауністичного комплексу і біорізноманіття Українського Полісся в зоні відчуження і зоні безумовного відселення». Текст програми розміщено в бібліотеці сайту Українського теріологічного товариства НАНУ (www.terioshkola.org.ua).

Йосип Черничко, Володимир Лоскот, Борис Галака, Людмила Шевченко, а під його безпосереднім керівництвом Відділом (на чому наполог Михайло Анатолійович) – Борис Сабіневський, Віктор Архипчук, Герман Панов, Микола Клестов, Марія Осипова. Наразі у Відділі продовжують працювати такі визнані фахівці, як Анатолій Полуда, Іван Легейда, Олександр Цвєлих, Геннадій Фесенко та ін. Валентин Іванович дав путівку у життя таким зоологам, як Олександр Микитюк (перший аспірант), Олег Дудкін, Марина Шквира та ін. Загалом ним підготовлено 8 кандидатів наук.

На час розквіту дослідницької активності Валентина Івановича випала підготовка II видання «Червоної книги України» (1994), до якого він підготував нариси про найбільш уразливих ссавців (їжак вухатий, хохла, горностаї, зубр). У цей же період він готує кілька розробок за важливими для того часу госпдоговорними темами, серед яких – «Прогноз зміни тваринного світу у зв'язку з будівництвом Ташлицької ГАЕС» і «Розробка експертного заключення про вплив будівництва та експлуатації ВЕС на Ай-Петрі на тваринний світ». Він же став відповідальним виконавцем згаданої вище програми «Фауна», а згодом розробив План дій щодо збереження та відновлення зубра в фауні України», який 2007 р. схвалено на державному рівні.

В останні роки Валентин Іванович проявив великий інтерес до розробки тематики синантропізації фауни в умовах суцільної антропогенної трансформації довкілля і підготував нариси рукопису, який, сподіваємося, буде опубліковано.

На жаль, головна праця Валентина Івановича, рукопис якої постійно дороблявся і так само постійно відкладався у «довгу скриню» через різно-

манітні поточні справи відділу та інституту, – випуск «Копитні» у серії «Фауна України», так і не був дописаний. Відповідно, залишилася незавершеною і докторська дисертація про ресурси мисливських звірів України... Не від ліни чи браку ідей. Громадянська чесність, надзвичайна відповідальність за виконання поточних наукових тем, дещо відмінних від особистих наукових інтересів, щоденна кропітка праця з виконавцями планової тематики, з аспірантами, робота в редколегіях та експертних радах, – все це не тільки зобов'язувало, але й розкривало фахові якості дослідника, керівника, вчителя, колеги. Врешті, визнання прийшло без «Фауни» і диплома доктора.

Колеги завжди цінували його надзвичайну фаховість і такт при вирішенні багатьох питань як суто наукового змісту, так і організаційного. Він брав участь, при тому активну, і був завжди послідовним, виваженим і наполегливим у роботі Національної комісії з питань ведення Червоної книги, Комісії з наукової номенклатури і термінології, Вченої ради Інституту зоології, багатьох інших інституцій, редакцій та експертних рад, що визначали і продовжують визначати розвиток зоологічної науки в Україні.

Він був експертом Головного управління мисливського господарства, членом Президії УТМР, членом редколегії Лісового і мисливського журналу, головою Експертної ради щодо зубра при Мінекології, членом Bison Specialist Group IUCN. Проте було не тільки це, і різноманіття інтересів дослідника важко умістити навіть в одну спеціальну статтю про нього. Дякуємо долі за щастя знати цю непересічну людину.

Хвороби серця виснажили Валентина Івановича, і його не стало 28 лютого 2008 року.

Подяка. Щиро дякуємо С. Гацаку, Г. Городиській, В. Домашлиню, І. Ємельянову, А. Полуді, В. Смаголю, Г. Фесенку, М. Шквири та Є. Улюрі за консультації та зауваження, висловлені при підготовці тексту до друку.

Останні праці дослідника (після 2000 р.)

Akimov I., Kozak I., Kryzhanovskij V., Perzanowski K. Long-term population records – a crucial factor for the success of the re-establishment of European bison (*Bison bonasus*) population in Ukraine // *Ekologia*. – Bratislava, 2001. – Vol. 20, Suppl. 2/2001. – P. 57–62.

Крижанівський В. І., Коржнев М. М. Загальний аналіз деяких загроз за структурним рівнем // Оцінка і напрямки зменшення загроз біорізноманіттю України. – Київ: Хімджест, 2003. – С. 82–89.

Kryzhanovskij V. I. State of contemporary existing European bison populations and the strategy of forming new free-ranging herds in Ukraine // *Proceedings of the Conference "European bison re-conservation"*. – Białowieża, 2004. – P. 78–82.

Крыжановский В. И., Самчук Н. Г. Перспективы сохранения существующих и создания новых вольных популяций зубра в Украине // Проблемы сохранения и восстановления зубра. – Данки, 2004. – С. 5–11.

Крижанівський В. І. Матеріали для оцінювання видового багатства ссавців, асоційованих з агроландшафтами України //

Агробіорізноманіття України: теорія, методологія, індикатори, приклади. – Київ: Нічлава, 2005. – Кн. 1. – С. 114–128.

Kryzhanovskij V. I. Desman *Desmana moschata* L. conservation problems in Ukraine // *Seminar on the Biology and Conservation of European Desmans and Water Shrews*. – Strabourg (Ordesa, Spain), 2 May 1995. – Ordesa, 1995. – P. 98–99.

Герус К., Крижанівський В. Сучасний стан популяції зубра в Україні // Вісник Львівського університету. Серія біологічна. – 2005. – Вип. 39. – С. 110–113.

Крижанівський В. І. План дій по збереженню зубра (*Bison bonasus* L.) у фауні України // Мисливство та рибальство в Україні (тематичний збірник) / За ред. В. Болгова. – Київ: Інст. біогр. досл., 2006. – Вип. 1. – С. 25–33.

Крыжановский В. И. Чернобыльская катастрофа с точки зрения зоолога // *Вестник зоологии*. – 2006. – Том 40, № 3. – С. 195–204.

Примітка. Повний реконструйований список наукових праць Валентина Крижанівського розміщено за адресою: www.terioshkola.org.ua/ua/biblio/bibu-kryzhanivsky.htm.

Отримано: 28 лютого 2009 р.

Прийнято до друку: 29 травня 2009 р.